

УДК 631.15:334

Полятикiна Л.І.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Сумського національного аграрного університету

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

THE DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AS ECONOMIC INSTRUMENT FOR RISING LEVEL OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

Бухгалтерський облік є мовою бізнесу. Якщо бізнес здійснюється у рамках окремо взятого підприємства, то дані бухгалтерського обліку використовуються для потреб внутрішнього менеджменту в процесі прийняття управлінських рішень. Малий бізнес сьогодні є однією з найпоширеніших сфер людської діяльності на динамічний розвиток господарського комплексу. З метою закріплення на ринку підприємства мають вибрати стратегію диверсифікації, яка полягає у випуску якісно нових товарів та пошуку нових каналів збуту. Поняття диверсифікації поєднує в собі визначення диверсифікації виробництва; класифікацію диверсифікації як складової організаційно-економічного механізму; особливості диверсифікації виробництва; експертну оцінку факторів впливу на прийняття рішення щодо доцільності диверсифікації виробництва та вибору джерел фінансування.

Ключові слова: малий бізнес, диверсифікація, економіка, класифікація, стратегія, фінансування.

АННОТАЦИЯ

Бухгалтерский учет является языком бизнеса. Если бизнес осуществляется в рамках отдельно взятого предприятия, то данные бухгалтерского учета используются для потребностей внутреннего менеджмента в процессе принятия управленческих решений. Малый бизнес сегодня является одной из самых распространенных сфер человеческой деятельности на динамичное развитие хозяйственного комплекса. С целью закрепления на рынке предприятия должны выбрать стратегию диверсификации, которая заключается в выпуске качественно новых товаров и поиске новых каналов сбыта. Понятие диверсификации сочетает в себе определение диверсификации производства; классификацию диверсификации как составляющей организационно-экономического механизма; особенности диверсификации производства; экспертную оценку факторов влияния на принятие решения о целесообразности диверсификации производства и выборе источников финансирования.

Ключевые слова: малый бизнес, диверсификация, экономика, классификация, стратегия, финансирование.

ANNOTATION

Accounting is the language of business. If the business is carried out within the framework of a single enterprise, the accounting data is used for the needs of internal management in the process of making managerial decisions. Today the small business is one of the most widespread spheres of human activity for the dynamic development of the economic complex. For the purpose of consolidation the market, enterprises must choose a diversification strategy, consisting of the release of qualitatively new products and the search to new distribution channels. The concept of diversification combines: the definition of production diversification; classification of diversification as a component of the organizational and economic mechanism; features of production diversification; expert assessment of the factors influencing the decision to the appropriateness of diversification of production and selection of finance.

Key words: small business, diversification, economy, classification, strategy, finance.

Постановка проблеми. Для прийняття правильних управлінських рішень навіть на рівні підприємства повинні використовуватись дані, які відповідають певним правилам, вимогам і нормам, що є зрозумілими та прийнятими для користувачів. Тому закономірно виникає потреба в уніфікації вимог до фінансової інформації у рамках галузі, регіону, всієї економічної системи країни.

В умовах відродження в Україні економіки зростає значення підприємств малого бізнесу. Аграрний сектор перебуває в центрі особливої уваги. Його виняткову суспільну значущість спричиняє незамінність сільськогосподарської продукції та продовольства в життєдіяльності людини і суспільства. Аграрний сектор нашої держави є системоутворюючим у національній економіці, який формує такі фактори суверенності держави, як продовольча й у визначені в межах економічна, екологічна та енергетична безпеки держави. Український аграрний сектор зі значним потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є саме такою ланкою, яка на поточному етапі стає локомотивом розвитку всієї національної економіки, дає імпульс інвестиційному, технологічному та соціальному розвитку держави.

Державними органами для підтримки малого бізнесу запропонована низка заходів. Серед них слід назвати такі, як спрощена система обліку та оподаткування. Зміна командно-адміністративної моделі економіки ринковою моделлю привела до виникнення в Україні специфічних суспільних відносин – підприємницьких. Їх сферою є процес здійснення економічно незалежним від держави суб'єктом – товаровиробником – діяльності, спрямованої на одержання прибутку в умовах конкуренції та вільного ціноутворення. Малий бізнес сьогодні є однією з найпоширеніших сфер людської діяльності на динамічний розвиток господарського комплексу. В рамках малого бізнесу народжуються нові технології, які потім розвиваються в окремі виробництва.

В теоретичному плані вихідною позицією є визначення різних форм підприємництва. Функціонування конкурентно-ринкового середовища створює можливість та умови розвитку малого бізнесу.

Малий бізнес потребує постійної суспільної та державної підтримки. Така підтримка буде сприяти становленню та функціонуванню сімейних підприємств, індивідуальних, приватних підприємств, корпорацій, асоціацій, розвитку ділового партнерства. В умовах глобалізації бухгалтерський облік розглядається як потужний інструмент впливу на світову економіку [1, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження проблем організації обліку займаються П.Т. Саблук, М.Я. Дем'яненко, М.Й. Малік, І.Д. Фаріон, М.Ф. Огійчук, Т.Г. Маренич, В.М. Жук, Ф.Ф. Бутинець, Л.К. Сук, М.М. Коцупатрий та інші науковці. Аспекти організації обліку на малих підприємствах розглядають В.В. Бабич, Д.М. Костюк, Я.Д. Крупка, Є.І. Сви́дєрський, М.Я. Матвіїв, П.Я. Хомин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовані дослідження диверсифікації виробництва підприємств малого бізнесу показали, що нині відсутня єдина чітка методика аналізу запасів підприємства із встановленим набором аналітичних показників. На нашу думку, для поглибленого визначення кількісних та якісних показників господарської діяльності підприємства велике значення мають наукові методи обліку та оцінка.

Мета статті полягає у розробці методичного підходу в організації обліку на малих підприємствах та пропозиції відносно шляхів вдосконалення, що ґрунтуються на особливостях його ведення, безпосередньо в умовах диверсифікації виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи сьогоденний рівень економічного розвитку, вважаємо, що необхідно більше уваги приділяти питанням документального оформлення та бухгалтерського відображення діяльності підприємств малого бізнесу. Відповідно до розмірів, масштабів їх діяльності підприємства поділяють на малі, середні та великі. У світі існують фірми-гіганти з багатомільярдними оборотами, на яких працюють десятки й сотні тисяч працівників [1, с. 89].

Існують і розвиваються крихітні фірми, на яких зайняті дві, три особи. Розмір підприємств залежить від виробничої функції підприємства, технологічного типу виробничого процесу, здатності швидко реагувати на зміни ринкової ситуації, на рух попиту, появу нових потреб у суспільстві тощо [2, с. 12].

З метою закріплення на ринку підприємства мають обрати стратегію диверсифікації, яка полягає у випуску якісно нових товарів та пошуку нових каналів збуту. Поняття диверсифікації поєднує в собі визначення диверсифікації виробництва; класифікацію диверсифікації як складової організаційно-економічного механізму; особливості диверсифікації виробництва; експертну оцінку факторів впливу на прийняття рішення щодо доцільності диверси-

фікації виробництва та вибору джерел фінансування.

У різних фінансово-економічних джерелах зазначається, що слово «диверсифікація» походить з латинської мови і з деякими відмінностями означає розширення асортименту, видозміну продукції, освоєння нових виробництв.

В енциклопедичному словнику поняття диверсифікації пов'язується з перетвореннями великих об'єднань у комплекси, підрозділи яких не завжди були пов'язані між собою технологічно. Згідно з даними історичних джерел поняття диверсифікації увійшло в практику господарювання підприємств ще у середині 50-х років ХХ ст. Тоді основною метою диверсифікації було зменшення нестабільності виробництва [4, с. 123].

Нині в економічній літературі диверсифікація розглядається як багатопрофільне виробництво з широкою номенклатурою продукції. Цей вид діяльності спрямовано на адаптацію до динамічної економіки, стрімкої зміни попиту, появи нових галузей та ризиків.

Диверсифікація об'єднує в собі відповідні складові:

1) інвестування коштів у різні види цінних паперів з метою мінімізації ризику;

2) розширення номенклатури (асортименту) товарів і послуг, що виробляються (надаються) підприємством, з метою зменшення ризику можливих втрат капіталу і зниження доходів.

Саме розвиток підприємництва став передумовою функціонування сучасних ринкових відносин і реалізації політики економічного розвитку. Підприємницька діяльність і ринкові відносини є взаємозалежними поняттями.

Світова практика свідчить про те, що форми власності в ринковій економіці відіграють домінуючу роль порівняно з іншими основами суспільства. Система, закони і категорії, які виражають форму, є безпосереднім проявом відносин власності. З ними пов'язані найбільш потужні стимули економічної та підприємницької діяльності, різноманітні мотиви та економічні інтереси, форми і методи господарювання [3, с. 56].

Диверсифікація потребує аналізу системи показників діяльності підприємства. Залежно від цілей аналізу використовуються різні економічні показники та їх сукупності, які дають кількісну та якісну характеристику підприємства. Поняття економічних показників використовується для одержання кількісної характеристики економічних явищ, визначення їх інтенсивності, структури та міри розвитку окремих властивостей, оцінки динаміки сили та тісноти зв'язку. Показники, необхідні для аналізу передумов диверсифікації, можна класифікувати на дві групи:

– показники економічного потенціалу підприємства;

– показники фінансово-економічної діяльності підприємства.

В управлінських моделях, заснованих на дослідженні взаємозв'язку витрат, обсягу виробництва і прибутку, особливу увагу приділяють аналізу випуску продукції, що дає змогу керівництву визначати критичні рівні продажів, в яких витрати дорівнюють виручці від реалізації всієї продукції.

Поняття диверсифікації виробництва на малих підприємствах має поєднувати в собі:

- визначення диверсифікації виробництва;
- класифікацію диверсифікації як складової організаційно-економічного механізму;
- особливості диверсифікації малих підприємств;
- експертну оцінку факторів впливу на прийняття рішення щодо доцільності диверсифікації виробництва та вибору джерел фінансування.

Передумовами економічного зростання та диверсифікації виробництва є уповільнення темпів росту кількості малих підприємств, зростання економічного потенціалу та отримання додаткової вартості в процесі виробництва, яку можна спрямувати на розширення видів діяльності. Сьогодні до передумов диверсифікації виробництва малих підприємств слід віднести відсутність належної інфраструктури, яка давала змогу вирішувати питання забезпечення засобами, необхідними для виробничої діяльності, зберігання та збуту продукції [2, с. 78].

Оцінка ефективності диверсифікації виробництва пов'язана з ефективністю виробництва загалом, адже переорієнтація діяльності та розширення її видів спрямовані на підвищення доходності.

Диверсифікація виробництва не потребує значних інвестицій та дає змогу відносно швидко пристосувати виробництво до мінливих зовнішніх та внутрішніх умов, забезпечуючи при цьому високу ефективність виробництва. Ефективність диверсифікації має враховувати не тільки соціально-економічні, але й екологічні фактори та аспекти. Проблема зростання економіко-екологічної ефективності диверсифікації потребує використання факторів, пов'язаних як з розвитком виробничих сил, так і з удосконаленням економічних відносин.

Для більш повного розкриття сутності диверсифікації слід визначити її ознаки, за якими можна класифікувати диверсифікації, а також виділити ті види та форми диверсифікації, які можуть бути застосовані і під час виробництва малих підприємств.

Залежно від об'єкта виділяють диверсифікацію виробництва, номенклатури та асортименту продукції. Диверсифікація виробництва передбачає перехід від однобічної виробничої структури до багатопрофільного виробництва.

Таким чином, зміну напряму виробничої діяльності та збільшення видів виробництва в малих підприємствах можна розглядати як диверсифікацію виробництва.

Диверсифікація виробництва може мати такі форми:

- концентрична, що передбачає створення нової продукції з таких же матеріалів і за наявною технологією виробництва;
- вертикальна, що включає випуск продукції, яку раніше отримували від постачальників;
- горизонтальна, що передбачає випуск продукції, яка потребує зміни наявної або розробки нової технології;
- корпоративна, що включає випуск принципово нової продукції [2, с. 102].

Для малих підприємств нині можливе застосування всіх зазначених видів диверсифікації виробництва.

Диверсифікація номенклатури та асортименту продукції полягає у виробництві значної кількості продукції однієї і тієї ж модифікації. Така диверсифікація продукції призводить до її подорожчання, але водночас вона відповідає інтересам певних споживачів.

Поряд з реальною диверсифікацією можлива й умовна диверсифікація асортименту продукції, коли якісні показники з характеристики товару залишаються незмінними, а змінюються лише дизайн, упаковка, назва. Умовна диверсифікація асортименту продукції пов'язана з попитом споживачів. Доцільно відзначити, що в умовах товарного дефіциту попитом користуються товари у більшій розфасовці, а за насиченості ринку розкупується товар у дрібнішій розфасовці. Це відбувається тому, що такий товар швидше споживається і не втрачає своїх споживчих якостей.

Під час прийняття рішення щодо диверсифікації доцільним є використання поняття економічного потенціалу, що визначається як максимальна сукупна здатність виробництва. Економічний потенціал є вартісною оцінкою основних фондів. Сюди також слід додати й оцінку можливостей зовнішнього інвестування процесу диверсифікації. Як складову економічного потенціалу можна розглядати його інвестиційну привабливість. На підставі цього доцільно оцінювати частину потенціалу, яку можна спрямувати на диверсифікацію, або ж визначити потребу в залученні додаткових ресурсів для проведення диверсифікації.

На вибір оптимального виду диверсифікації впливають різні фактори, особливе місце серед яких посідає можливість максимального використання наявного потенціалу.

В управлінських моделях, заснованих на дослідженні взаємозв'язку витрат, обсягу виробництва і прибутку, особливу увагу приділяють аналізу випуску продукції, що дає змогу керівництву визначити критичні рівні продажів, в яких витрати дорівнюють виручці від реалізації всієї продукції [3, с. 78].

Розрахунок ефективності диверсифікації передбачає аналіз структури фінансових ресурсів, необхідний для проведення диверсифікації. Диверсифікація розглядається як одне із

завдань, вирішення якого допомагає в досягненні основної мети.

Диверсифікація малих підприємств є одночасним розвитком декількох технологічних, не пов'язаних між собою виробництв, а також розширенням асортименту виробів чи послуг.

Дослідження диверсифікації виробництва та асортименту продукції на малих підприємствах показало, що вона сприяє формуванню умов цілорічної зайнятості працівників і вирівнюванню потреб в робочій силі в підприємствах малого бізнесу за рахунок різностороннього виробництва.

Для малих підприємств найбільш поширеною є диверсифікація двох видів, а саме диверсифікація виробництва, диверсифікація номенклатури та асортименту продукції. Під диверсифікацією виробництва розуміється організація багатогалузевого господарства та отримання доходів з декількох джерел. Сутність диверсифікації номенклатури та асортименту продукції полягає в розширенні асортименту продукції.

Диверсифікація виробництва може проводитися різними формами. Вона підрозділяється на:

1) вертикальну диверсифікацію (використання нових каналів реалізації, надання послуг);

2) горизонтальну диверсифікацію (одночасний випуск різних видів продукції та її поновлення з орієнтацією на певні категорії споживачів).

Вертикальна диверсифікація в деяких літературних джерелах звучить як вертикальна інтеграція. Вона передбачає об'єднання кількох суб'єктів господарювання для створення єдиної системи виробництва та збуту продукції.

Вертикальну диверсифікацію в малому бізнесі можна представити як диверсифікацію видів діяльності, збуту і постачань. Під диверсифікацією видів діяльності розуміють розширення сфери діяльності суб'єктів господарювання поза межі основного виробництва, що даватиме змогу отримувати доходи з непов'язаних між собою джерел.

Диверсифікація збуту і постачань передбачає використання різних каналів постачань необхідної для виробництва продукції та збуту готової продукції.

Горизонтальна диверсифікація виробництва може мати корпоративну і концентричну форми. Це означає, що її проведення передбачає створення нової продукції за наявними на підприємстві технологіями і створення принципово нової продукції. Головною ознакою горизонтальної диверсифікації є зміна виробництва продукції, що може проводитися із зміною спеціалізації чи без неї.

Межі диверсифікації є змінними. Чим більше напрямів діяльності у малого підприємства, тим вище рівень диверсифікації. Диверсифікація є видозміною основної діяльності. Вона пов'язана з суттєвою переорієнтацією стратегії розвитку малого підприємства. Рівень дивер-

сифікації вимірюється шляхом визначення кількості галузей, які розвиваються, а також за допомогою визначення співвідношення основного та диверсифікованого виробництва. Головною метою такої диверсифікації є зміцнення фінансового стану за рахунок участі у декількох видах діяльності, що дає змогу отримувати прибутки з незалежних джерел.

Отже, з метою підвищення економічної ефективності виробництва необхідно впроваджувати нові організаційні форми господарювання, вдосконалювати економічні відносини між усіма галузями.

В ринкових умовах диверсифікація виробництва дає змогу компенсувати спад обсягів реалізації продукції на одному ринку за рахунок їх збільшення на інших ринках, а тому диверсифіковані малі підприємства загалом є більш стійкими та конкурентоспроможними порівняно з вузькоспеціалізованими, оскільки вони освоюють нові для себе сфери діяльності та розширюють асортимент.

Показник ступеня диверсифікації виробництва може використовуватися для класифікації малих підприємств, які можна об'єднати в такі групи:

1) найбільш диверсифіковані підприємства – багатогалузеві підприємства, в яких мають місце диверсифікація виробництва, а також диверсифікація номенклатури та асортименту продукції;

2) підприємства середнього ступеня диверсифікації – вузькоспеціалізовані підприємства з широкою номенклатурою продукції, що виробляється в межах спеціалізації, а також підприємства, які мають декілька технологічно пов'язаних напрямів діяльності;

3) найменш диверсифіковані підприємства – вузькоспеціалізовані малі підприємства.

Диверсифікація дає змогу створити систему ефективно працюючих підприємств, здатних адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Поняття диверсифікації виробництва малих підприємств враховує їх специфіку.

Аграрна реформа і трансформація підприємств на приватну основу позначились головним чином на структурі фінансових результатів підприємницьких структур різних форм власності, а тому виникає необхідність у науковому аналізі й теоретичному обґрунтуванні низки питань щодо структури фінансових результатів.

В умовах диверсифікації значно зростає автономія підприємств та посилюється залежність ефективності їх функціонування від працівників. За цих умов автоматично зростають витрати на управління, що пов'язано не зі збільшенням кількості працівників і спеціалістів, а зі зростанням обсягів функцій управління (зокрема, комп'ютерного та інформаційного забезпечення). Диверсифікації мають підлягати суб'єкти господарської діяльності більш високого рівня прибутку, де спрямування грошей у різні сфери діяльності посилять конкурен-

госпроможність малих підприємств. Стратегія диверсифікації набула широкого поширення серед великих промислових підприємств через зняття ймовірності банкрутства.

Проте в діяльності малих підприємств трапляються випадки, коли краще прийняти рішення про вихід з того чи іншого ринку та поступово скоротити кількість операцій. Такий підхід буде виправданим, якщо фактори успіху підприємства на цьому сегменті ринку є незначними або взагалі відсутніми.

Успіху диверсифікації сприяють такі заходи:

- орієнтація на продукцію, яка органічно вписується у стратегію виробництва;
- спрямованість на поступове оновлення продукції;
- забезпечення правового захисту продукції [2, с. 98].

До факторів успіху диверсифікації відносять її ступінь, тобто різноманітність видів діяльності, який пов'язаний з організаційно-інтелектуальними та ринковими факторами. Якісні маркетингові дослідження та ефективна реклама неможливі без досконалого інформаційного забезпечення, а наявність відповідних факторів дає змогу розробити власну стратегію і тактику виробничо-господарської діяльності малого підприємства, зорієнтувати виробництво на випуск конкурентоспроможної продукції, збільшити ступінь диверсифікації виробництва.

Диверсифікація дає змогу створити систему ефективно працюючих підприємств, здатних пристосовуватись до змін зовнішнього середовища. Поняття диверсифікації малих підприємств враховує специфіку їх діяльності як галузі економіки, а також специфіку діяльності приватних підприємств. Розподіл диференційованих підприємств на групи дає змогу в подальшому визначати ступінь диверсифікації, розмежувати та аналізувати результати діяльності

господарств різних груп, визначити шляхи удосконалення диверсифікації.

Висновки. Процес становлення і розвитку підприємницької діяльності в малому бізнесі потребує створення економіки, яка послідовно інтегрується у систему світових господарських зв'язків. Для цього перш за все необхідно надати широкі можливості всім громадянам держави брати участь у підприємницькій діяльності (особливо у формі малого і середнього підприємства) як основи багатокладної економіки. Важлива роль при цьому в нинішніх умовах відводиться диверсифікації виробництва.

Диверсифікація виробництва в малих підприємствах може розглядатися як дійовий механізм економічного зростання підприємств. Використання показників економічного потенціалу необхідне як для порівняння масштабів різних підприємств, так і для виявлення передумов для диверсифікованого виробництва. Під час диверсифікації виробництва важливо орієнтувати свою діяльність на досягнення високих кінцевих результатів за рахунок випуску продукції, яка дає найбільший економічний ефект.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу : [навч. пос.] / [М.Г. Михайлов, Л.І. Полятикіна, О.П. Славкова]. – К. : Центр учбової літератури. 2008. – 320 с.
2. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств / [В.А. Борисова, Н.Г. Маслак, М.Х. Корецький]. – Суми : Довкілля, 2002. – 212 с.
3. Основи малого бізнесу і підприємницької діяльності : [навчальний посібник] / [В.К. Васенко, С.Б. Комісар, І.В. Малікова, Л.І. Полятикіна, І.В. Шалигіна]. – Суми : ВАТ СОД Видавництво «Козацький вал», 2002. – 116 с.
4. Фінансовий словник / [А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смолженко]. – 2-ге вид., випр. та доп. – Львів : Центр Європи, 1997. – 576 с.